

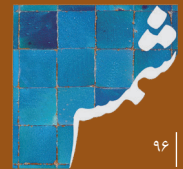
سید مسعود میری

سید مسعود میری، پژوهشگر دوره دکتری حقوق خصوصی

چکیده

مهندسان ناظر ساختمان مسئولیت مهم نظارت و تأیید نهایی صحت انجام مراحل مختلف عملیات ساختمانی وفق مقررات را دارند. اما این مسئولیت به جهت نقش حساسی که در حفظ سلامت ساکنین ابنیه و ایضاً اجرای صحیح قوانین و مقررات ساخت (که چکیده دانش و تجربه مهندسی است) دارد، قانون‌گذار ضمانت‌های متنوعی در راستای اطمینان خاطر از انجام صحیح وظایف ایشان و ایضاً جبران خسارت احتمالی وارده بر متضررین قرار داده است. این ضمانت‌ها به‌طور کلی در چهار دسته تقسیم می‌شوند که عبارت‌اند از: مسئولیت قراردادی، مسئولیت خارج از قرارداد، مسئولیت کیفری و تعقیبات انتظامی و انضباطی. مسئولیت قراردادی مهندسان به مناسبت قرارداد ایشان با صاحب‌کاران ایجاد می‌گردد که ضمانت اجرای آن منطبق بر عموماً قراردادی است. مسئولیت خارج از قرارداد یا ضمان قهری که در جبران خسارت وارده به جهت اتلاف یا تسبیب و... ایشان در ضررهای وارده به ثالث فعال می‌گردد. مسئولیت کیفری مهندسان که در صورت احراز عمد ایشان خصوصاً در تدلیس و ایضاً بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی و سرپیچی از نظامات قابلیت پیگرد خواهد داشت. همچنین گونه چهارم مسئولیتی نیز تحت عنوان مسئولیت و تعقیبات

ابعاد مسئولیت حقوقی مهندسان ناظر

۹۶ |
ماهنامه فنی و مهندسی شمس
شماره ۱۲۲ - بهار ۱۴۰۳

www.shams.irceo.ir

حقوق و اخلاق مهندسی

اهمال و تقصیر در انجام فعالیت‌های شغلی خود در صورت ترک فعل مربوط با وظایف شغلی خود که به طریق قراردادی

انتظامی برای مهندسان پیش‌بینی شده که در صورت تخلفات حرفه ایشان، شورای انتظامی نظام مهندسی با گزارش متضرر یا شهرداری به تخلفات مهندس ناظر رسیدگی و مجازات‌هایی در درجات مختلف تا تعلیق پروانه ایشان برای متخلفان در نظر گرفته خواهد شد.

به دلیل حضور مهندسان در مجامع صنفی و آگاهی از قوانین حرفه‌ای خود نسبت به ضمانت اجرای حرفه‌ای و عدم انجام تخلفات موضوع آن احتمالاً برای ناظران دغدغه‌ای وجود نخواهد داشت. همچنین مسئولیت قراردادی نیز نیازمند بحث جداگانه و اختصاصی پیرامون عموماً حقوق تعهدات است. چراکه مسئولیت عدم انجام تعهد و تعریف تعهدات و ضمانت اجرای آنان در این حیطة است. اما آنچه در این مرقومه از نظر خواهیم گذراند نگاهی گذرا به منشأ و مبانی و آثار دودسته باقیمانده از مخاطرات حقوقی خواهد بود که به دلیل ابتلای کمتر مهندسان ناظر مغفول مانده لکن می‌تواند هزینه سنگینی بر مهندسان ایجاد کند و اطلاع از جوانب آن برای مهندسان کاربردی خواهد بود.

مهندسان ناظر ساختمان مسئولیت مهم نظارت و تأیید نهایی صحت انجام مراحل مختلف عملیات ساختمانی وفق مقررات را دارند.

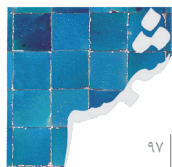
یا بر اساس قوانین بر عهده ایشان نهاده شده است، امکان دارد در معرض تعقیب کیفی نیز قرار گیرند و به جهت جنبه عمومی افعال خود در معرض مجازات قانونی نیز باشند. این دو قسم ضمانت اجرا با مجازات‌های انتظامی مابینت داشته و لزوم دقت عمل در پذیرش مسئولیت و انجام هر چه کامل‌تر امور محوله را به جهت جلوگیری از عواقب حقوقی و کیفی آتی بر ایشان آشکار می‌سازد.

۲- مهندس ناظر

مطابق ماده ۲۱ آیین نامه اجرایی ماده ۳۳ قانون نظام مهندسی و کنترل ساختمان، ناظر شخص حقیقی یا حقوقی دارای پروانه اشتغال بکار در یکی از رشته‌های موضوع قانون نظام مهندسی و کنترل ساختمان است که بر اجرای صحیح عملیات ساختمانی در حیطة صلاحیت مندرج در پروانه اشتغال خود نظارت مینماید. عملیات اجرایی تمامی ساختمانهای مشمول ماده (۴) قانون نظام مهندسی و کنترل ساختمان باید تحت نظارت ناظر انجام پذیرد. همچنین وفق ماده ۲۲ آیین نامه مذکور ناظران مکلفند بر عملیات اجرایی ساختمانی که تحت نظارت آنها

۱- مقدمه
مهندسان ناظر با مسئولیت نظارت بر عملیات ساختمانی می‌توانند سهم بی‌بدیلی در ارتقاء سلامت ساختمان و پیشگیری از تخلفات در اجرای ساختمان، که بعضاً توسط سازندگان اتفاق می‌افتد، داشته باشند. این نظارت که تضمین‌کننده حسن اجرای قوانین و مقررات ساخت است، گهگاه به علل مختلف از جمله قلت دستمزد... توسط مهندسان ناظر، با اهمال و بدون دقت لازم انجام می‌پذیرد که می‌تواند برای ایشان از بعد شخصی و حرفه‌ای مشکلاتی را به وجود آورد. این مسائل و مشکلات محتمل در سه بخش انتظامی و حرفه‌ای که توسط شورای انتظامی صنفی قابل پیگرد خواهد بود از یک سو، و از سوی دیگر در محاکم کیفری یا حقوقی قابلیت پیگرد توسط مدعی العموم و ایضاً متضررین از این اهمال را خواهد داشت.

مسئولیت مدنی و ضمانت خارج از قرارداد می‌تواند مهندسان ناظر را به جهت وظایف شغلی ایشان تحت تأثیر قرار دهد و بر این مبنای جبران خسارات وارده بر افراد به جهت اتلاف مال ایشان یا تسبیب در وارد آمدن ضرر به جهت فعل یا ترک فعل مهندسان ناظر استوار است. البته پر واضح است که لازمه به‌کارگیری دقیق‌تر این ابزار حقوقی در جبران خسارت متضررین، نیازمند کاربردی نمودن رشته حقوق تحت عنوان حقوق مهندسی یا نهادی مشابه پزشکی قانونی با عنوان مهندسی قانونی در فعالیت‌های حرفه‌ای مهندسی است. زیرا جبران خسارت ناشی از فعالیت‌های حرفه‌ای مهندسان در زندگی صنعتی امروز تنها در سایه این شاخه حقوقی میسر و ممکن خواهد بود. [۱]
لکن دادگاه‌های عمومی حقوقی هم اکنون نیز با استفاده از ابزار کارشناسی و بر پایه عموماً مسئولیت مدنی می‌توانند در صورت شناخت و ثبوت ارکان این مسئولیت خارج از قرارداد نسبت به محاکمه متخلفان اقدام نمایند. همچنین مهندسان ناظر، به جهت افعال مغایر با نظامات، آئین‌نامه‌ها و همچنین با

احداث میگردد از لحاظ انطباق ساختمان با مشخصات مندرج در پروانه و نقشه-ها و محاسبات فنی ضمیمه آن نظارت کرده و در پایان کار مطابقت عملیات اجرایی ساختمان را با مدارك فوق، گواهی نمایند.

۶) انجام هماهنگی های لازم با ناظران دیگر ساختمان،
۷) ارائه گزارش تخلفات در مراحل و زمان های مقرر،
۸) نظارت و ارائه تذکرات لازم بر رعایت موارد ایمنی،
۹) پیگیری زمان شروع عملیات ساختمانی، از جمله وظایف عمومی مهندس ناظر می باشد. [۲]

مهندس ناظر به مانند سایر متعهدین قراردادی، قرارداد خود را با تعیین موضوع قرارداد و مفاد و شروط مندرج در آن منعقد می نماید. موضوع قرارداد نظارت، اصولاً عبارت است از نظارت بر اجرای فنی احداث ساختمان موضوع پروانه ساختمانی صادره از شهرداری و ملاک نظارت نقشه هایی است که در پرونده ساختمانی شهرداری موجود بوده و طبعاً به تأیید شهرداری و در موارد لزوم به تأیید سازمان نظام مهندسی رسیده است. [۳] مدت نظارت نیز بستگی به توافق طرفین دارد؛ ولی غالباً در قراردادهای نمونه دو یا سه سال تعیین می شود و هر گاه پروانه ساختمان تمدید گردید، مدت نظارت نیز قابل تمدید است؛ ولی هر گاه پروانه ساختمانی به هر دلیل تجدید شود قرارداد نظارت نیز باید مجدداً تنظیم شود، اعم از اینکه مهندس ناظر سابق طرف قرارداد باشد یا مهندس جدید. در قراردادهای نمونه سازمان های نظام مهندسی و نیز در قراردادهای نمونه منتشره از وزارت مسکن و شهرسازی برخی از تعهدات قراردادی طرفین تصریح شده است. [۴]

همچنین مهندس ناظر موظف است نظارت لازم بر حسن اجرای عملیات اجرایی را انجام دهد. در صورت عدم نظارت یا عدم رعایت اصول فنی و معماری در نظارت به تشخیص کمیسیون نظارت، صاحب کار حق فسخ قرارداد را خواهد داشت. در این صورت حق نظارت تا این مرحله محاسبه و مابقی به کارفرما مسترد می شود. [۵]

۴- مهندس ناظر و مخاطرات حقوقی وی

مهندسان ناظر همچون هر شخص حقیقی یا حقوقی در صورت انعقاد هرگونه قرارداد، باید نسبت به تعهدات آنچه پذیرفته اند تمکین نمایند و در صورت عدم تمکین با ضمانت اجرای قراردادی که اصولاً در متن قرارداد یا توافق طرفین متبلور است مواجه خواهند شد. اما در مورد مسئولیت خارج از قرارداد صاحبان مشاغل حرفه ای در نظام حقوق ایران باید به قواعد عام مسئولیت مدنی یا ضمان قهری استناد نمود. با توجه به ماده ۹۱ آئین نامه قانون نظام مهندسی و کنترل ساختمان هرگاه عمل اشخاص حرفه ای در انجام وظیفه شغلی خود موجبات زیان صاحب کار و اشخاص ثالث خارج از قرارداد را فراهم آورد و عمل او از نظر کارشناسان آن حرفه، تخلف از اصول فنی ثابت و در نهایت تقصیر محسوب شود، زیان دیده می تواند به مسئولیت حرفه ای این دسته از اشخاص استناد و جبران کلیه خسارات را بخواهد. [۶] البته اشخاص ثالث زیان دیده فقط می تواند از باب تسبب (ماده ۳۳۱ قانون مدنی) و تقصیر ذکر شده در ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی و به استناد ماده ۵۱۵ قانون آئین

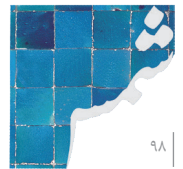
در بیان شرح وظایف یا تکالیف ناظران ساختمان می بایست میان وظایف عمومی و اختصاصی آن تفکیک قائل گردیم.

مهندس ناظر ساختمان می تواند شخصی حقیقی یا حقوقی باشد.

۳- وظایف و تعهدات مهندس ناظر

در بیان شرح وظایف یا تکالیف ناظران ساختمان می بایست میان وظایف عمومی و اختصاصی آن تفکیک قائل گردیم. وظایف اختصاصی مهندسان ناظر در چهار مرحله قبل از بتن ریزی پی، قبل از بتن ریزی اولین سقف، سفت کاری و نازک کاری ساختمان قابل تفکیک است که بیان شرح این تکالیف خارج از بحث حاضر است. در مقابل وظایف اختصاصی مهندسان ناظر، تکالیفی عمومی نیز بر عهده آنان است. مواردی همچون؛

- ۱) مطالعه نقشه قبل از اجرای ساختمان،
- ۲) انطباق نقشه های اجرائی با سایر نقشه های اجرائی اطلاع رسانی،
- ۳) انجام بازدید محلی از محوطه طرح،
- ۴) اخذ تأییدیه تطابق مشخصات زمین با نقشه های موجود،
- ۵) شرکت در جلسه شروع عملیات ساختمان

حقوق و اخلاق مهندسی

محوه تقصیر او مفروض است و نیازی به اثبات تقصیر نیست، زیرا مهندس ناظر موظف به رعایت اصول ایمنی و نظارت بر

دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی برای جبران ضرر علیه شخص حرفه‌ای اقامه دعوا نماید. صاحب کار نیز با توجه به اوضاع احوال و ماهیت عقد، هم بنابر مسئولیت قهری و هم بنابر مسئولیت قراردادی علیه شخص حرفه‌ای برای جبران ضرر وارده می‌تواند دعوا نماید.

برای مثال زمانی که مهندس ناظر و مجری بر اساس قراردادی که با صاحب کار یا مالک دارند، مسئولیت قراردادی پیدا می‌کنند و موظف‌اند در راه اجرای قرارداد تمام ضوابط، قوانین و مصوبات حرفه‌ای خود را رعایت و به مفاد قرارداد پایبند باشند، که این تعهد از نوع تعهد به نتیجه است و سبب می‌شود، اثبات رعایت احتیاط‌های لازم و کوشش در راه رسیدن به مطلوب برای توجیه چرایی عدم نیل به نتیجه مطلوب کافی نباشد. [۷] البته از مسئولیت قراردادی و ضمانت اجراهای متناظر با تعهدات به دلیل ارتباط آن با عمومات قراردادی و حقوق تعهدات در این مقال صرف نظر می‌کنیم. از دیگر سو همان‌گونه که در مدخل بحث نیز بیان شد، مهندسان ناظر می‌توانند به جهت نوع مسئولیت و نظامات و آئین نامه‌های موجود و جنس فعالیت ایشان که اهمال در آن می‌تواند خسارات

جبران‌ناپذیری بر افراد ثالث بار نماید، آماج تهدیداتی از منظر کیفری نیز قرار گیرند که این مهم نیازمندی به تدقیق در امور محوله را از جانب ایشان دوچندان می‌نماید. این دو قسم از ضمانت اجراها که در این بحث از آن سخن به عمل خواهد آمد فارغ از تنبیهات و مجازات‌های انتظامی درون صنفی خواهد بود.

۵- مسئولیت مدنی مهندسان ناظر

مسئولیت به معنی موظف بودن به انجام امری و یا معنای پاسخگو بودن نسبت به تعهد و تکلیف است. [۸] منظور در واقع امر، مورد مؤاخذة قرار گرفتن بوده و این مفهوم فرع بر وجود وظیفه و تعهد قبلی است. [۹] مسئولیت مدنی یعنی مسئولیت پرداخت خسارت، بنابراین هر کجا شخصی در برابر دیگری مسئول جبران خسارتی خارج از قرارداد و توافق طرفین باشد، در آنجا ارکان و آثار مسئولیت مدنی خودنمایی می‌کند. مسئولیت مدنی جزء وقایع حقوقی است چرا که حتی در جایی که شخصی عمداً یا به دلیلی منتسب به وی به دیگری آسیب زند، این قانون است که مسئولیت جبران خسارت را بر عهده وی قرار می‌دهد. حتی بدون توافق از پیش طرفین با یکدیگر. اصطلاح مسئولیت مدنی در زبان حقوقی کنونی، نمایانگر مجموعه قواعدی است که واردکننده زیان را به جبران خسارت زیان دیده ملزم می‌سازد. از دیدگاه دیگر، در هر مورد که شخص ناگزیر از جبران خسارت دیگری باشد در حالیکه قراردادی با وی نداشته، می‌گویند در برابر او مسئولیت مدنی دارد. [۱۰]

مهندس ناظر طبق تبصره ۷ ماده ۱۱۱ قانون شهرداری موظف به نظارت بر عملیات اجرایی ساختمان از حیث انطباق ساختمان با مشخصات مندرج در پروانه، نقشه‌ها و محاسبات فنی می‌باشد. البته در خصوص مهندس ناظر ذکر این نکته ضروری به نظر می‌رسد که در صورت عدم انجام هریک از وظایف

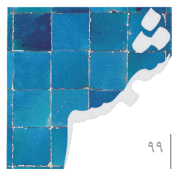

در صورت عدم نظارت یا عدم رعایت اصول فنی و معماری در نظارت به تشخیص کمیسیون نظارت، صاحب کار حق فسخ قرارداد را خواهد داشت.

امور اجرایی می‌باشد و در صورتی که هر یک از وظایف خود را انجام ندهد، مقصر است و تقصیر او مفروض می‌باشد. حال چه به صورت عمد و چه به صورت غیر عمد. مگر اینکه عدم انجام وظیفه به علت وقوع حادثه غیر قابل پیش بینی و قوه قاهره باشد. در مورد موارد مسئولیت قراردادی که از بحث ما خارج است نیز، عدم انجام تعهد خود تقصیر است و احراز عمدی یا غیر عمدی بودن فعل متعهد در مسئولیت او اثری ندارد.

۶- منشأ مسئولیت مهندس ناظر

در منشأ مسئولیت نویسندگان حقوقی، مسئولیت را به دو نوع مسئولیت قراردادی و مسئولیت خارج از قرارداد یا ضمانت قهری تقسیم نموده‌اند. هرگاه شخصی به موجب عقدی از عقود معین یا غیر معین تعهدی را پذیرفته و به علت عدم انجام تعهد یا تأخیر در انجام آن خسارتی به متعهدله وارد نماید، مکلف به جبران خسارت است که آن را مسئولیت قراردادی می‌نامند. اما هرگاه شخص موظف به جبران خسارت دیگری، بدون وجود رابطه قراردادی بین او

و زیان دیده باشد؛ مسئولیت قهری به وقوع پیوسته است. [۱۱] اثبات عامل زیان در این نوع مسئولیت الزامی است، به همین جهت آن را مسئولیت تقصیری گفته‌اند. حال چنانچه میان مهندس ناظر و کارفرما در ساخت بنا قراردادی موجود باشد و در

مهندس ناظر طبق تبصره ۷م ۱۱ قانون شهرداری موظف به نظارت بر عملیات اجرایی ساختمان از حیث انطباق ساختمان با مشخصات مندرج در پروانه، نقشه‌ها و محاسبات فنی می‌باشد.

قرارداد نحوه جبران ناشی از بی احتیاطی تعیین شده باشد، کارفرما نمی‌تواند به استناد اینکه مهندس ناظر قانوناً و قهرماً در انجام وظایف، مسئول جبران خسارت است، خسارتی پیش از آنچه مورد تعهد بوده مطالبه نماید؛ زیرا قرارداد حقوقی بر وظیفه مهندس ناظر اولویت دارد و در قرارداد خسارت به طور مقطوع معین گردیده است. حال چنانچه مهندس از مقررات مربوط به نظم عمومی و حرفه‌ای خود تخلف کرده باشد، با توجه به وجود شرایط تحقق مسئولیت قهری شامل وجود ضرر، فعل زیان‌بار و رابطه سببیت، قهرماً باید مسئولیت آن را تحمل بنمایند. [۱۲]

۷- ارکان مسئولیت مدنی

وقوع ضرر، ارتکاب فعل زیان‌بار و رابطه سببیت بین ضرر وارد شده و فعل زیان‌بار، ارکان مسئولیت مدنی را شکل می‌دهند. در تحقق مسئولیت مدنی حتماً باید فعلی

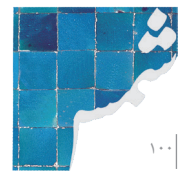
وجود داشته باشد و بدون فعل نمی‌توان ضرری را منتسب به غیر نمود. هر کس در جامعه مسئول اعمال خویش است، در مسئولیت قهری فعل مثبت و منفی وجود دارد و در مسئولیت قراردادی غالباً فعل منفی به همین جهت در بررسی فعل ضرری در مسئولیت قراردادی عنوان «عهدشکنی» یا به عبارتی «ترک فعل» انتخاب شده است. بنابراین در این مورد تقصیر یکی از مبانی مسئولیت مدنی و از شرایط تحقق مسئولیت مدنی می‌باشد. تقصیر در

مسئولیت مدنی قهری به مفهوم خاص (اتلاف و تسبیب)، جایگاه و نقشی دوگانه دارد. با این توضیح که تقصیر، در اتلاف هیچ نقشی در تحقق مسئولیت ندارد و اصطلاحاً مسئولیت در اتلاف مقید به تقصیر نمی‌باشد. از این رو، اثبات بی تقصیری متلف در خصوص مسئولیت او بی تأثیر است. لکن اصولاً در تسبیب، تقصیر شرط مسئولیت است و بدون تقصیر، ضمان مسبب منتفی است، مگر آنکه خلاف آن صریحاً از سوی قانونگذار مقرر شده باشد و فرض تقصیر حاکم باشد. در مسئولیت مدنی (قهری) نیز اثبات تقصیر مهندس ناظر ضرورت پیدا می‌کند. زیرا در صورتی که حادثه‌ای به وجود آید، چنین فرض می‌شود که او تخلف کرده است، پس مقصر است و همین تقصیر برای مسئول شناختن او کافی است. چرا که هنگامی که مهندس ناظر با وجود عیب در ساختمان، گواهی پایان ساخت را صادر می‌کند یا اینکه بدون نظارت دقیق در مراحل مختلف گواهی، پایان آن مرحله را تأیید می‌کند یا وقتی که تعهد نظارت ساختمانی را قبول می‌کند، بدون اینکه حتی یکبار در مراحل ساخت حضور یابد، یا اینکه وظیفه خود را به نحو مطلوب انجام نمی‌دهد، در تمام این موارد مرتکب تخلف می‌شود. بنابراین فرض تقصیر و مسئولیت در خصوص او بی مورد نمی‌باشد. مگر اینکه او ثابت کند حوادث خارجی منجر به وقوع حادثه بوده‌اند؛ تنها در این حالت است که او به طور کلی یا جزایی از مسئولیت معاف می‌شود.

مقصود و منظور از رابطه سببیت میان فعل زیان‌بار و زیان نیز بدین صورت شرح داده شده است که باید حیات و امتداد زیان وابسته و معطوف به فعل باشد و اگر این فعل رخ نمی‌داد، زیانی نیز وارد نمی‌گشت. در مواردی علل متعددی موجب ایجاد زیان می‌شوند که در این موارد باید علت اصلی را که زیان را بتوان به آن منتسب نمود، جستجو کرد. در این راستا نظریات مختلفی در عالم تئوری حقوقی وجود دارد و برخی آخرین علت که علت تمام‌کننده ورود زیان است، را علت اصلی می‌دانند و برخی علتی را که تقصیر از ناحیه ایشان سرزده است که در این صورت مهندس ناظری که رعایت نظامات را انجام نداده باشند و تأییدات نابه‌جا از ایشان سرزده باشد، مسئول جبران خسارات وارده شناخته خواهد شد.

۸- آثار مسئولیت مدنی مهندس ناظر

هدف مسئولیت مدنی اولاً جبران خسارت زیان دیده و تسلی خاطر وی، ثانیاً مجازات خطاکار و بازداشتن وی و دیگران از ارتکاب مجدد فعل زیان‌بار و ثالثاً

حقوق و اخلاق مهندسی

ایجاد صلح، ثبات و برقراری اخلاقی خاص در جامعه است و بدین سبب آن را شبه جرم می‌نامند، چرا که نظم عمومی جامعه را نیز برهم زده است. برخلاف آنچه تصور می‌شود، جبران خسارت به صورت پرداخت مبلغی پول، تنها هدف

مسئولیت مدنی در ارتباط با زیان دیده نیست، بلکه جلوگیری از ورود خسارت در آینده و رفع تجاوز نسبت به حقوق زیان دیده نیز، یکی از اهداف مسلم مسئولیت مدنی است. به طور کلی باید بیان نمود که در یافتن مهم‌ترین هدف مسئولیت مدنی در ارتباط با زیان دیده، جبران خسارت وی به صورت پرداخت مبلغی پول یا سایر راه‌های جبران، مانند دستور منع فعالیت و... نقش فرعی و طریقت دارند و به معنی عام تمام راه‌های اجرایی با هدف حفظ و حمایت حقوق زیان دیده که به صلاح‌دید قاضی اتخاذ می‌گردد، را می‌توان جبران خسارت نامید. [۱۳] با الزام واردکننده زیان به جبران خسارت علاوه بر اینکه وی تنبیه می‌شود، موجبات خشنودی زیان دیده نیز فراهم می‌گردد و با این کار حس انتقام‌جویی او فروکش می‌کند. به نظر عده‌ای از حقوق‌دانان پیشگیری از روی دادن حادثه و ورود زیان مجدد به اشخاص، از جبران خسارت زیان دیده حاضر مهم‌تر است.

هدف مسئولیت مدنی اولاً جبران خسارت زیان دیده و تسلی خاطر وی، ثانیاً مجازات خطاکار و بازداشتن وی و دیگران از ارتکاب مجدد فعل زیان‌بار و ثالثاً ایجاد صلح، ثبات و برقراری اخلاقی خاص در جامعه است.

۹- مسئولیت کیفری مهندسان ناظر

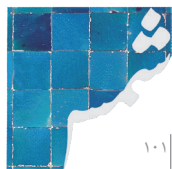
مسئولیت مصدر صناعی یا جعلی از واژه مسئول و به معنای ضمانت، ضمان، تعهد، مؤاخذه، مسئول بودن، موظف بودن به انجام امری [۱۴] و آنچه که انسان عهده‌دار باشد از وظایف، اعمال و افعال است. [۱۵] برخی در معنای اصطلاحی «تعهد قانونی شخص بر رفع ضرری که به دیگران وارد کرده است»؛ خواه این ضرر ناشی از تقصیر خود وی باشد یا ناشی از فعالیت او شده باشد، تعریف نموده‌اند. در همین معنی، لفظ ضمان به کار برده شده و معنی آن هر نوع مسئولیت اعم از مالی و کیفری است. [۱۶] پس در حقیقت مسئولیت کیفری عبارت‌اند از الزام فرد به پاسخگویی در قبال اعمال مجرمانه خود. [۱۷] این نوع مسئولیت با مسئولیت مدنی که مربوط به جبران خسارات مالی و ضرر و زبانی که به دلیل تقصیر فرد رخ می‌دهد، و همچنین با مسئولیت انتظامی مهندسان ناظر که ناشی از تخلفات مربوط به عدم رعایت نظامات اداری و صنفی نظام‌مهندسی مانند فعالیت بدون مهر نظام‌مهندسی و... متفاوت است.

۱۰- منشأ مسئولیت کیفری مهندسان ناظر

حوادث ناشی از وظایف مهندسان ناظر در ساختمان گاهی به صورت فعل مثبت و گاه به صورت ترک فعل در غالب جرایم عمد و غیرعمد محقق می‌شود. مطابق ماده ۲ ق.م.ا هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است، جرم محسوب می‌شود. لذا مقنن برخی افعال و اعمالی که مهندسان ناظر بر حسب عرف، قرارداد و قوانین خاص مرتکب می‌شوند را به عنوان جرایم خاص مهندسی در غالب جرایم تعزیری جرم‌انگاری نموده است. مراد از منشأ ادله‌ای است که اجرای مسئولیت را در

الف) نظریه تقصیر

در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ در باب مسئولیت تحت عنوان تسبیب در جنایت، مسئولیت‌های جزایی را ناشی از تقصیر صریح اعلام نموده بود؛ اما در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ این باب حذف گردید. به علت نزدیکی و شباهت مسئولیت پزشکی و وکیل به مسئولیت مهندس ناظر ساختمان، برخی یکی از مبنای مسئولیت وی را تقصیر شغلی و حرفه‌ای می‌دانند. بر اساس این نظریه، زمانی که مهندس ناظر و مجری وظایف قانونی و قراردادی را در مقابل صاحب‌کار خود انجام ندهد، نیاز به اثبات تقصیر نیست و تقصیر وی مفروض است. به بیان دیگر زمانی که مجری یا مهندس ناظر به وظایف قانونی خود عمل ننموده و از این حیث زبانی به اشخاص ثالث یا طرف قرارداد وارد شود، چون مهندس ناظر با توجه به قانون نظام‌مهندسی و آیین‌نامه برای اشتغال و نظارت دارای صلاحیت حرفه‌ای است و در اثر تخلف وی خسارت

وارد شده مسئول است و مرتکب تخلف حرفه‌ای شده است. بر مبنای این نظریه، اثبات تقصیر مهندس ناظر ضرورت ندارد، مگر اینکه وی برای رهایی از مسئولیت به قوه قاهره روی آورد. [۱۸]

ب) نظریه خطا

علت بی احتیاطی یا بی‌مبالاتی، مسئولیت متوجه کارفرما بوده مگر، حادثه در محیط کار به مناسبت آن نباشد و وی رعایت نظامات و موارد ایمنی و... را داشته باشد که در این حالت کارگر مسئول عمل خود می‌باشد. [۱۹] لذا شروط تحقق مسئولیت کیفری بر مبنای این نظریه آن است که؛ اولاً فعل یا ترک فعل تخلف از مقرراتی باشد که شخصاً ملتزم به رعایت و اجرای آن باشد و ثانیاً نقض مقررات مذکور عمدی نباشد. [۲۰]

ج) قاعده ضمان

گاهی بنا به شرایطی مهندس ناظر، مسئولیت مدنی ناشی از تخلف قراردادها، تعهدات و الزامات مالی را دارد، اما مبنای مسئولیت کیفری ایشان جرم غیر عمدی یا خطای محض می‌باشد. برای مثال ساختمانی تحت نظارت مهندس ناظر احداث می‌شود، اما بر اثر عوامل پیش‌بینی نشده نشستی ناشی از وجود قنات‌های زیرزمینی، ساختمان فروکش و افرادی کشته می‌شوند که با وجود عدم احراز هرگونه تخلف از نظامات، اهمال و تقصیر ایشان، باز هم مسئولیت متوجه وی خواهد بود. [۲۱]

حوادث ناشی از وظایف مهندسان ناظر در ساختمان گاهی به صورت فعل مثبت و گاه به صورت ترک فعل در غالب جرایم عمد و غیرعمد محقق می‌شود.

۱۱- ارکان مسئولیت کیفری مهندسان ناظر

مسئولیت کیفری، الزام شخص به پاسخگویی در قبال تعرض به دیگران است. خواه به جهت حمایت از حقوق فردی صورت گیرد و خواه به منظور دفاع از جامعه است. در ادامه به تفصیل ارکان مسئولیت کیفری مهندسان ناظر در جرائم ناشی از وظایف مهندسان می‌پردازیم.

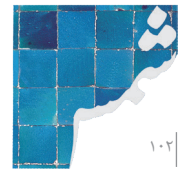
الف) رکن قانونی

برای تحقق مسئولیت کیفری می‌بایست ارتکاب رفتاری در قانون به عنوان جرم تصریح شده باشد. ریشه این رکن را باید در اصل قانونی بودن جرم و مجازات جست‌وجو کرد. این اصل، از اصول مسلم حقوق کیفری است و بیان می‌دارد تا زمانی که قوانین حاکم بر یک جامعه عملی را جرم تشخیص نداده و آن را قابل مجازات نداند، اشخاص در انجام آن عمل آزاد می‌باشند. [۲۲] به موجب اصل ۳۶ قانون اساسی: «حکم به مجازات و اجرای آن باید تنها از طریق دادگاه صالح و به موجب قانون باشد». مستفاد از ماده ۴۹۲ قانون مجازات اسلامی نیز جنایات و حوادث ناشی از ساختمان در صورتی که مستند به رفتار یا عملکرد مهندسان ناظر باشد، خواه به نحو مباشرت و خواه به نحو تسبیب می‌تواند موجب قصاص یا دیه شود. در ماده ۵۰۶ قانون اخیر در فصل ششم تحت عنوان موجبات ضمان، می‌توان استنتاج نمود، زمانی که مهندسان ناظر سبب تلف شدن یا مصدومیت کارگران یا امکانات ساختمان را فراهم کند و خود مستقیماً مرتکب جنایت نشود به طوری که در صورت فقدان تخلف وی، جنایت حاصل نمی‌شد، از باب تسبیب وی واجد مسئولیت کیفری دانسته است.

ب) رکن مادی

تحقق جرم موکول به بروز عوارض بیرونی اراده ارتکاب جرم است. تا وقتی مظهر خارجی اراده به صورت‌هایی مانند فعل یا ترک فعل تحقق نیافته، جرم

در این نظریه مسئولیت کیفری مهندس ناظر را باید در تخطی شخصی او از آئین‌نامه، نظامات و مسئولیت‌های قانونی و قراردادی وی جستار نمود. به عقیده برخی، مبنای حقیقی مسئولیت کیفری که به دلیل فعل غیر شخص تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرد، اهمال در انجام دادن وظایف مراقبت بر اعمال دیگری و عدم نظارت بر رعایت مقررات است که شخصاً به عنوان ناظر یا به طور کلی دارنده اسمی هر نوع حرفه‌ای اجرای آن را به عهده گرفته‌اند. بر این اساس، در قانون نظام معماری و ساختمانی مصوب ۱۳۵۲ و قانون کار مصوب ۱۳۶۹ و قانون تأمین اجتماعی مصوب ۱۳۵۴ استنباط می‌شود که در صورت اهمال و غفلت در اجرای نظامات دولتی خطای کارفرمایان و مؤدیان مسئول، از جمله مهندس ناظر ساختمان نوعی تخطی قلمداد شده و با اثبات فعل یا ترک فعل، تخطی نیز اثبات می‌گردد. کما اینکه در ماده ۹۵ قانون کار بیان می‌دارد که در صورت بروز حادثه به

حقوق و اخلاق مهندسی

واقع نمی‌شود. بنابراین صرف داشتن عقیده، اندیشه و قصد ارتکاب جرم بدون انجام هیچگونه عمل مادی قابل تعقیب نمی‌باشد، زیرا اصولاً موارد مزبور به تنهایی قابل کشف نیستند. لذا تحقق و بروز فعل یا ترک فعل جهت انتساب عنوان مجرمانه لازم و ضروری می‌باشد.

ج) رکن معنوی

وجود یک عمل مادی که قانون آن را جرم دانسته برای احراز مجرمیت مهندس ناظر و مجازات وی کافی نیست. مهندس ناظر باید از نظر روانی یا بر ارتکاب جرم انجام یافته قصد مجرمانه و عمد داشته باشد یا در اجرای عمل به نحوی از انحاء و بی آنکه قصد منجزی بر ارتکاب بزه از او سر بزند، خطایی انجام دهد که بتوان وی را مستحق مسئولیت جزایی (در صورت وجود این مسئولیت) شناخت. [۲۳] در جرایم غیر عمدی نتیجه عمل، مورد اراده و مقصود و مطلوب مرتکب نیست، ولی چون مرتکب نتیجه را پیش بینی نکرده است، از این جهت خطا کار محسوب و مستوجب کیفر است. شرط اساسی در این قبیل جرایم احراز وجود رابطه علیت میان واقعه (مثل قتل یا جرح) و خطای مرتکب (بی احتیاطی و عدم مهارت و غیره) است. در واقع خطای تقصیر مهندسان ناظر که می‌توان به موجب ماده ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی تقصیر را بی احتیاطی و یا بی‌مبالاتی دانست، باید در چهارچوب عدم مهارت، عدم رعایت نظامات، غفلت و مسامحه باشند.

۱۲- جرایم مهندسان ناظر

با عنایت به قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲، مصادیق تقصیر جزایی عبارت‌اند از: بی‌احتیاطی، بی‌مبالاتی، عدم مهارت و عدم رعایت نظامات دولتی. لازمه اعمال مجازات در جرائم غیر عمدی وجود خطای کیفری است و تنها ارتکاب عمل مادی کافی نیست تا بتوان فرد را در معرض مسئولیت و مجازات قرار داد و باید در این عمل مرتکب، خطایی اعم از بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی و... انجام دهد. بر این اساس جرائم مهندسان ناظر ساختمانی را می‌توان به دو دسته اساسی تقسیم نمود که عبارت‌اند از:

۱- قصور و سهل‌انگاری در امور مهندسی،

۲- تخلف از قوانین و مقررات مهندسی.

بر اساس ماده ۱۴۵ ق.م.ا، گاه جرم به صورت غیر عمد و گاه خطای محض واقع می‌شود. رکن معنوی این جرایم تقصیر یا خطای جزایی است و لذا احراز و اثبات رابطه سببیت میان قتل تقصیر مرتکب جهت تحقق جرم الزامی است. مطابق تبصره ماده فوق‌الذکر تقصیر اعم از بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی است. گاه نیز جرایم ناشی از تدلیس و تخلف مهندس ناظر می‌باشد، که این صورت کمتر قابل تصور است، زیرا در اغلب موارد سازنده که با عملیات فریبکاری و دسیسه‌دیگری یا دولت را فریب می‌دهد و ناظر ممکن است با وی تباکی کند یا معاونت در تدلیس نماید، مگر خود شرکت تدلیس نموده و می‌تواند به این عنوان نیز مورد تعقیب قرار گیرد. در این عنوان مجرمانه با عنایت به ماده ۵۹۹ قانون مجازات اسلامی (کتاب پنجم تعزیرات) عنصر مادی، تدلیس در

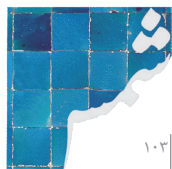
معامله دولتی است که به صورت غیر واقعی جلوه دادن قیمت یا صفت یا مقدار جنس یا تقلب در ساختن آن محقق می‌شود.

زمانی که مهندس ناظر و مجری وظایف قانونی و قراردادی را در مقابل صاحب کار خود انجام ندهد، نیاز به اثبات تقصیر نیست و تقصیر وی مفروض است.

الف- قصور و سهل‌انگاری در امور مهندسی

لازمه اعمال مجازات در جرائم غیر عمدی وجود خطای کیفری است و تنها با ارتکاب عمل مادی نمی‌توان کسی را در معرض مسئولیت و مجازات قرار داد، بلکه فرد باید در عمل مرتکب خطایی اعم از بی‌احتیاطی، بی‌مبالاتی و عدم مهارت و عدم رعایت نظامات دولتی شده باشد تا مستحق مجازات باشد. مصادیق خطای جزایی قابل تسری به جرایم خاصی مانند جرائم مهندسی و... می‌باشد. پس بر این اساس به تشریح قصور مهندسی می‌پردازیم. تقصیر در تبصره ماده ۱۴۵ ق.م.ا اعم از بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی است که مسامحه، غفلت، عدم مهارت و عدم رعایت نظامات دولتی و مانند آن‌ها، حسب مورد، از مصادیق بی‌احتیاطی یا بی‌مبالاتی محسوب می‌شود. بنابراین عدم دقت در طراحی و محاسبه صحیح و سهل‌انگاری در نظارت بر ساخت و ساز را می‌توان نوعی تقصیر قلمداد کرد. برای مثال، اشتباه محاسباتی مهندس که

مقاومت خاک محل طراحی را نمی دانند و مقاومتی حدودی را در نظر گرفته و موجب خسارت می شود. اگرچه این فعل نوعی تقصیر است اما در اصطلاح مهندسی و حقوقی به معنی قصور و سهل انگاری در انجام وظیفه حرفه‌ای به کار برده می شود. [۲۴] لذا ملاحظه می شود، بی‌مبالاتی مانند بی‌احتیاطی مفهومی عرفی دارد و این عرف خاص است که مشخص می کند فردی که بر اثر عدم اقدام به عملی موجب ورود خسارتی شده است، باید اقدام به آن امری می نمود. در خصوص بی‌احتیاطی، معیار و آنچه در ارزیابی و تشخیص خطا باید تشخیص داده شود، این است که عمل واقع شده در زمان و مکان معین و تحت شرایط خاص، عرفاً قابل پیش‌بینی بوده و برای یک فرد عادی توان پیش‌بینی وقوع نتیجه آن را دارد یا خیر. بنابراین ضابطه تشخیص بی‌احتیاطی در مباحث تخصصی، عرف خبرگان و نظریه کارشناسان معتبر خواهد بود.

ب- تخلف از قوانین و مقررات مهندسی
عدم رعایت نظامات دولتی به بعضی انجام ندادن و عمل نکردن به قوانین دولت و نظمی که دولت برقرار کرده است، آمده و منظور از آن رعایت نکردن هر دستوری است که ضمانت اجرا داشته باشد. خواه به صورت قانون خواه به صورت نظام‌نامه باشد. در مورد مهندسان ساختمان این نظامات خاص شامل قانون و آئین‌نامه اجرایی نظام مهندسی و کنترل ساختمان و بخشنامه‌های سازمان نظام مهندسی ساختمان، وزارت راه و شهرسازی و بخشنامه‌های مربوطه و نشریه‌های تخصصی الزامی می‌باشد. خطای ناشی از عدم رعایت نظامات دولتی مستقل از بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی و عدم مهارت است که موجب مسئولیت مرتکب آن می‌گردد و به تنهایی نیز برای مسئولیت متهم کافی است و در عوض رعایت

نظامات دولتی با عدم مهارت، بی‌مبالاتی و بی‌احتیاطی مانع الجمع نیست. به عبارت دیگر، رعایت کامل نظامات دولتی در همه حال به تنهایی کافی برای رفع مسئولیت نیست. جهت تشخیص این نوع خطای جزایی برخلاف بی‌احتیاطی، محکمه نیازی به مراجعه به عرف ندارد، بلکه هرگاه محکمه عدم رعایت نظامات دولتی از ناحیه متهم را احراز نمود، مرتکب خطا کار و مقصر شناخته می‌شود و مسئولیت بر وی باز می‌گردد. از جمله مسئولیت‌های فنی ساختمان ضوابطی است شناخته شده و علمی راجع احداث ساختمان که عدم رعایت آن موجب جلوگیری از بهره‌برداری مطلوب ساختمان، عدم مقاومت بنای ساختمان و کم شدن عمر قانونی آن می‌گردد و میزان استحکام آن را در برابر بلایای طبیعی و قهری کاهش می‌دهد و عدم رعایت این اصول از تخلفات مهندس ناظر است. در صورتی که به علت عدم رعایت این نظامات و اطلاق تقصیر بر ناظر، شخصی فوت نماید، با عنایت به تبصره ماده ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ عنصر مادی جرم قتل غیر عمدی است.

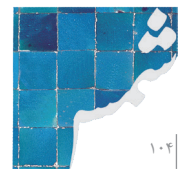
۱۳- انتقال مسئولیت

در باب امکان انتقال موقعیت قراردادی و انتقال فرعی قرارداد مهندسان ناظر نیز لازم به ذکر است در اشخاص حقیقی برخی از کارها قائم بر شخص است، به عبارت دیگر شخص باید خودش آن را انجام دهد و نمی‌تواند آن را به دیگر واگذار کند. نظارت مهندسان ناظر نیز امری قائم به شخص بوده و قابل واگذاری به غیر مهندس ناظر نیست و در صورت انتقال فرعی قرارداد توسط وی، این قرارداد معتبر نبوده و مسئولیت مدنی و کیفری حوادث ناشی از ساختمان همچنان بر عهده مهندس ناظر اولیه است. در خصوص اشخاص حقوقی نیز معمولاً کارفرما نظارت بر اجرای پروژه را براساس قرارداد خدمات نظارت به یک شخصیت حقوقی، واگذار می‌نماید. شرکت حقوقی به منظور انجام تعهدات قرارداد، از افراد متخصصی از رشته‌های مختلف مهندسی که مورد نیاز امور نظارت می‌باشد، استفاده نماید.

۱۴- جمع‌بندی

با توجه به مطالب ارائه شده می‌توان جمع‌بندی مشخصی از آن‌ها را به قرار زیر مورد توجه و دقت قرار داد:

الف- مسئولیت مدنی مهندسین ناظر، شاخه‌ای از مسئولیت مدنی حرفه‌ای است. مشاغل حرفه‌ای یا تخصصی مشاغلی هستند که عامه مردم اطلاعات کافی در خصوص آن‌ها ندارند و تخصصی بودن آن‌ها باعث گردیده تا جامعه از شاغلان حرفه‌های تخصصی انتظار داشته باشد تا دقت و ظرافت بیشتری در انجام وظیفه شغلی خود داشته باشند و لزوماً به خطا و اشتباهات آنان با اغماض کمتری بنگرد. به لحاظ اهمیت وظایف شغلی مهندسان ناظر و اینکه در انجام وظایف شغلی آنان دخالت عوامل خارجی کمتر راه دارد، تعهد آن‌ها (ناظران) به نتیجه است. بنابراین در صورت وجود عیب یا ورود خسارت در مراحل ساخت یا پس از آن او مقصر است مگر اینکه انتساب عیوب و خسارات به حوادث خارجی اثبات شود. مهندس ناظر با صدور گواهی‌های مرحله‌ای

حقوق و اخلاق مهندسی

و پایان کار، رعایت تمامی مقررات و ضوابط حاکم بر امر ساخت و ساز را تأیید می‌نماید و از طرف دیگر با صدور گواهی بی‌عیب و نقص بودن ساختمان را تضمین می‌کند که از این تضمین صریح و ضمنی در صورت ایجاد حادثه علیه وی استفاده می‌شود. یکی از ارکان تحقق مسئولیت مدنی مهندس ناظر تقصیر شغلی و حرفه‌ای است و از مواردی که به وسیله آن تقصیر احراز می‌شود عدم رعایت الزامات قانونی است. البته در خصوص مسئولیت مدنی مهندس ناظر اثبات تقصیر ضرورت پیدا نمی‌کند و همین که عیبی یا حادثه‌ای به وجود آید، برای مسئول شناختن و مقصر دانستن او کافی است.

ب) از دیگر سو، جرم و تخلف مهندسی نیز همچون مفهوم عام جرم دارای معنای نسبی بوده و طبیعی است که شخص جرم‌شناس، حقوقدان و مهندس نظر یکسانی در این زمینه نداشته باشند. بنابراین برای یافتن اجماع چاره‌ای جز مراجعه به تعریف قانونی جرم و تخلف وجود ندارد. مبنای مسئولیت مدنی و کیفری در حقوق ایران بر پایه تقصیر استوار است، اما مصلحت جامعه و اعتماد عمومی اقتضا می‌کند هرکسی مسئول اعمالی باشد که به عنوان امین در جامعه بر عهده دارد و این مهم اهمیت به‌کارگیری نظریه خطر را در رویه آشکار می‌سازد. بنابراین می‌توان گفت مسئولیت کیفری و مدنی مهندسان بر پایه تلفیقی از نظریه خطر و تقصیر استوار است. به نظر می‌رسد جرایم مهندسی اغلب مشمول عنوان جرائم تعزیری باشند که قانونگذار به جهت رعایت مصالح جامعه چنین جرایمی را وضع کرده است. گرچه در

قوانین نظام مهندسی تخلفات صنفی و انتظامی جرایم مهندسی به معنی اخص نمی‌باشد و در عمل هر دو جنبه کیفری و حقوقی در نظر گرفته می‌شود، اما در توجه به آئین‌نامه انتظامی ملاحظه می‌شود فقط در موارد معدودی مواد آئین‌نامه اختصاص به تخلفات صرفاً انضباطی و حرفه‌ای دارد و در بقیه موارد تخلفات عمدتاً واجد جنبه کیفری نیز می‌باشند. همچنین در پرونده‌های صنفی مهندسان نیز دیده می‌شود که قضات و کارشناسان اغلب موارد تخلفات مهندسی را ناشی از قصور در امر مهندسی بیان می‌کنند و احراز تقصیر را بر مبنای تبصره ماده ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مسامحه، غفلت، عدم مهارت و عدم رعایت نظامات دولتی و مانند آن‌ها را در مورد بزه رخ داده، کنکاش می‌نمایند.

مراجع:

- [۱] آخه بات عزیز، تحلیل ابعاد قانونی مسئولیت مهندس ناظر و پیمانکار ساختمان، فصلنامه بین المللی قانون یار، دوره چهارم، شماره چهاردهم، تابستان ۱۳۹۹، صص ۵۴۷-۵۷۵
- [۲] نبی پور، محمد، میاری، مریم، پژوهش در مهندسی عمران و معماری ایران، شماره ۱۹، زمستان ۱۳۹۹، صص ۱۲-۱
- [۳] رضایی رودسری، هادی، مسئولیت مدنی مهندس ناظر ساختمان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه قم، ۱۳۸۱، صص ۷۸
- [۴] ذوقیان، سعید، مسئولیت مدنی ناشی از ساخت و ساز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد
- [۵] رضایی رودسری، هادی، مسئولیت مدنی مهندس ناظر ساختمان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه قم، ۱۳۸۱، صص ۷۸
- [۶] میررضایی رودسری، هادی، (۱۳۸۱) «مسئولیت مدنی مهندس ناظر ساختمان»، کارشناسی ارشد، دانشگاه قم، صص ۱۶۸.
- [۷] شهپری نقاش، زهرا (۱۳۹۴)، مسئولیت کیفری مهندس ناظر ساختمان، پایان‌نامه اخذ مدرک کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور استان تهران، دانشکده حقوق، صص ۳۰
- [۸] معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران، جلد سوم، نشر امیر کبیر، چاپ هشتم، ۱۳۷۱، صص ۴۰۷۷
- [۹] یزدانیان، علی رضا، قلمرو مسئولیت مدنی، تهران، نشر ادبستان، چاپ اول، ۱۳۷۹، صص ۲۶
- [۱۰] توذیان، ناصر، مسئولیت مدنی، الزام‌های خارج از قرارداد (تهران، نشر دانشگاه تهران، چاپ دهم، ۱۳۹۰، صص ۷
- [۱۱] جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۸)، ترمینولوژی حقوق، چاپ سوم، تهران: کتابخانه گنج دانش، صص ۶۴۳
- [۱۲] شهپری نقاش، زهرا (۱۳۹۴)، مسئولیت کیفری مهندس ناظر ساختمان، پایان‌نامه اخذ مدرک کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور استان تهران، دانشکده حقوق، صص ۳۰
- [۱۳] یادینی ح. ۱۳۹۲. فلسفه‌ی مسئولیت مدنی، تهران: شرکت‌سهامی انتشار، صص ۱۷۸.
- [۱۴] دهخدا، علی اکبر (۱۳۸۳)، لغتنامه دهخدا، چاپ اول، انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، صص ۴۴
- [۱۵] عمید، حسن (۱۳۶۳)، فرهنگ عمید، جلد سوم، چاپ دوم، تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر، صص ۲۲۳۴
- [۱۶] جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۸)، ترمینولوژی حقوق، چاپ سوم، تهران: کتابخانه گنج دانش، صص ۲۶۴
- [۱۷] نوربها، رضا (۱۳۸۷)، زمینه حقوق جزای عمومی، چاپ بیست و یکم، تهران: انتشارات گنج دانش، صص ۱۸۷
- [۱۸] مرادی زادگان، سولماز (۱۳۸۵)، مسئولیت مهندس ناظر، پایان‌نامه اخذ مدرک کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد نراق، دانشکده حقوق، صص ۷۴
- [۱۹] اردبیلی، محمدعلی (۱۳۹۴)، حقوق جزای عمومی، جلد دوم، چاپ سی و دوم، تهران: انتشارات میزان، صص ۸۲
- [۲۰] فلاح، محمد (۱۳۹۱)، جرایم و تخلفات مهندسی ساختمان در حقوق ایران، چاپ اول، انتشارات حقوقی، صص ۹۴
- [۲۱] صالح ولیدی، محمد (۱۳۷۴)، حقوق جزای عمومی، جلد سوم، چاپ دوم، تهران: نشر داد، صص ۱۳۶
- [۲۲] گلدوزیان، ایرج (۱۳۹۵)، بایسته‌های حقوق جزای عمومی، چاپ دوازدهم، تهران: میزان، صص ۷۳
- [۲۳] نوربها، رضا (۱۳۸۷)، زمینه حقوق جزای عمومی، چاپ بیست و یکم، تهران: انتشارات گنج دانش، صص ۱۹۶
- [۲۴] قاسم‌زاده، ناز آفرین؛ فرامرزی زینبی، فاطمه؛ علی پور قوشچی، سلمان؛ صالحی، سید مهدی (۱۳۹۳)، مسئولیت پزشک در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی، دوره هفتم، شماره ۴، صص ۶

